

Novel Studies of Law and Environment

ORIGINAL ARTICLE

The element of civil liability in improving the environment by looking at the environmental civil liability document in the European Union

Amir Hossein Rajabi¹-Ali Aryaeepour²

1- Master's student, Private Law, Faculty of Law, Imam Sadegh University, Tehran, Iran

Email:
aaa.1376.r@gmail.com

2- Doctor of specialization, assistant professor and member of the academic staff of the International Department of the Faculty of Law of Islamic Azad University, Central Tehran Branch

Email:
aaryaee@hotmail.fr

Abstract

Restoring the previous situation on the issue of damage, which is realized in the institution of civil responsibility as much as possible, gives a special advantage to this legal instrument in the maintenance and restoration of the environment, and this is a missing element that cannot be found as an alternative for it in purely criminal approaches; However, the application of this institution in the environmental laws of the Islamic Republic of Iran has not gone beyond the generality of the rules of waste and waste, and until today, no explicit and specific legal text has been established in this field. On the other hand, the text of the European Union environmental civil liability law approved in 2007, which is derived from the collective logic of a series of European countries, is related to determining the general style and legal considerations in the issue of mandatory environmental guarantee, which is of great importance in legal texts. , as a result, firstly, the prevention of environmental damage is not possible without this institution, secondly, a case study of European Union law with a comparative view and descriptive research method. it seems necessary.

keywords

European Union, environment, civil responsibility ,Restorative justice ,a comparative study.

«مطالعات نوین حقوق و محیط زیست»

«مقاله پژوهشی» عنصر مسئولیت مدنی در بهبود وضعیت محیط زیست با نگاهی به سند مسئولیت مدنی زیست محیطی

در اتحادیه اروپا

امیرحسین رجبی^۱ - علی آریایی پور^۲

چکیده

اعاده به وضع سابق بر ایراد خسارت که در نهاد مسئولیت مدنی تا حد امکان محقق می شود، مزیتی خاص به این ابزار حقوقی در نگهداشت و بازسازی محیط زیست می دهد و این عنصری مفقوده است که نمی توان بدیلی برای آن در رویکردهای محض کیفری و عمومی مشاهده کرد؛ اما یافته ها بیانگر آن است که کاربست این نهاد در قوانین محیط زیست جمهوری اسلامی ایران از عموماً قواعد اتلاف و تسبیب فراتر نرفته است و تا امروز نص خاص و صریح قانونی در این زمینه وضع نشده است و مطالعه تطبیقی برای فهم جایگاه مواد پراکنده قانونی در این خصوص ضروری است از سوی دیگر متن قانون مسئولیت مدنی محیط زیست اتحادیه اروپا مصوب سال ۲۰۰۷ میلادی که برآمده از منطق جمعی سلسله کشورهای اروپایی است، با تعیین اسلوب کلی و نکته سنجی های حقوقی در مبحث ضمان قهری محیط زیست دارای اهمیت والایی در متون حقوقی مرتبط است؛ بنابراین هدف این مقاله با روش پژوهش توصیفی از نوع تحلیل اسناد تبیین این واقعیت است که اولاً احتراز از آسیب های محیط زیستی بدون این نهاد میسر نیست و در ثانی اینکه مطالعه موردی قانون اتحادیه اروپا با نگاه تطبیقی برای این مهم ضروری به نظر می رسد.

کلیدواژه ها

اتحادیه اروپا، محیط زیست، مسئولیت مدنی، عدالت ترمیمی، مطالعه تطبیقی.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق، تهران، ایران.

ایمیل:

aaa.1376.r@gmail.com

۲- دکترای تخصصی، استادیار و عضو هیات علمی گروه بین الملل دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.

ایمیل:

aaryae@hotmai.fr

مقدمه

زیست اجتماعی و فعالیت‌های تولیدی و صنعتی بشر خواسته یا ناخواسته منجر به تخریب و تغییر در پهنه‌های محیط‌زیستی می‌شود که هر چند امتداد برخی از این تخریب‌ها و تغییرها گذار و موقتی است؛ اما برخی دیگر در زمان و زمینه‌های نامحدود موجب بروز خساراتی می‌شوند که جبران‌ناپذیر هستند. تمام این مشکلات محیط‌زیستی از قبیل تخریب‌های گسترده مراتع و جنگل‌ها، انتشار آلاینده‌ها، بهره‌برداری وسیع از منابع تجدیدنپذیر، تنش‌های آبی و سایر موارد آسیب‌زا، زنگ خطر لزوم توجه فوری و همه‌جانبه از سوی جوامع انسانی به محیط‌زیست کره خاکی را به صدا درآورده است؛ اما از آن‌رو که مشکلات محیط‌زیستی دارای وجوهی مختلف هستند، باید راهکارهای مقابله با آن نیز با نگاهی چندوجهی و جامع که شامل همه جنبه‌های آموزشی، فرهنگی، مدیریتی، سیاست‌گذاری و جنبه‌های حقوقی باشد از سوی نهادهای مربوطه برای مواجهه با این آسیب‌ها تدوین شود؛ اما درخصوص راهکارهای حقوقی برون‌رفت از این مشکلات سه رویکرد حقوقی به تناسب سه کلان‌گرایش این علم مطرح می‌شود. (دانش‌پژوه، ۱۳۹۴، ۱۸)

رویکرد اول رویکرد حقوق عمومی است که با توجه جامعه قانونی که منبعث از نهضت دستورگرایی است، لزوم وضع قانون در معنای عام آن شامل قانون و آیین‌نامه و مصوبه و دستورالعمل را به صورت موردی برای مدیریت و حفظ محیط‌زیست در برابر هر آسیب را به صورت مصداقی لازم می‌داند (هاشمی، ۱۳۹۵، ۱۳۲) و این رویکردی است که در قوانین مرتبط مانند لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب (۱۳۸۷) شاهد آن هستیم. اما رویکرد دوم رویکرد کیفری است که مجازات را فقط برای جرایم محیط‌زیستی که در قوانین موضوعه جرم‌انگاری شده‌اند، پیشنهاد می‌دهد و این رویکردی است که در قانون تعزیرات (۱۳۷۵) در فصل احراق و تخریب و اتلاف اموال و حیوانات مشاهده می‌شود؛ اما هدف اصلی این پژوهش، بررسی رویکرد سوم یعنی رویکرد مسئولیت مدنی به عنوان عاملی در ارتقای وضعیت محیط‌زیست است که هرچند از اهمیت بسزایی در برقراری نظم اجتماع بشری در روابط انسان با دیگر انسان‌ها داشته است (یزدانیان، ۱۳۹۷، ۳۲) ولی در برقراری نظم در روابط انسان با محیط‌زیست او تا حد زیادی در نظام‌های حقوقی مغفول مانده است؛ بنابراین فایده عملی بحث باتوجه به این غفلت در روشن کردن زوایای پنهان این رویکرد و بررسی الگویی مطلوب از کاربست آن به صورت عملی در یک نظام حقوقی است که باتوجه به خلأ قوانین موضوعه ایران در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

سوالاتی که این پژوهش در پی پاسخ آن‌ها است به شرح ذیل است. مسئولیت مدنی زیست‌محیطی و انواع آن چیست؟ دام عامل سبب رجحان مسئولیت مدنی زیست‌محیطی بر رویکرد حقوق عمومی و کیفری می‌شود؟

درخصوص ادبیات پژوهش آثار فراوانی به مطالعه مسئولیت مدنی زیست‌محیطی پرداخته‌اند که مختصراً به شرح ذیل است: مقاله انتخاب ابزارهای مقررات‌گذاری برای حفاظت محیط‌زیست از مسعود فریادی (۱۳۹۸) که متذکر لزوم توجه به رویکردی جامع است و سعی در تبیین انواع رویکردها و بیان ضررهای انحصار در یک رویکرد از جمله اتکای نهاد مقررات‌گذار بر اعمال رویکرد دستوری و کنترلی و ابزارهای اجباری و جرم‌انگاری دارد (فریادی، ۱۳۹۸، ۵-۱) و در مقاله دیگری از این نویسنده با عنوان نقش حقوق عمومی در واپایش مصرف آب به تشریح رویکرد حقوق عمومی در زمینه حفظ محیط‌زیست مواجه هستیم که مطالعه آن به شناخت تمایزات رویکرد مسئولیت مدنی از رویکرد حقوق عمومی کمک می‌کند. همچنین در مقاله‌ای با عنوان سرنوشت لایحه مسئولیت مدنی دفع زباله اتحادیه اروپا به چه می‌انجامد، آموونس (۱۹۹۲) به بررسی لایحه مسئولیت مدنی دفع زباله اتحادیه اروپا پرداخته که یکی از مؤثرترین لوایح قانونی اتحادیه اروپا در سیر تکوین مصوبه مسئولیت مدنی محیط‌زیست است (Ammons, 1992, 10) همچنین در مقاله‌ای با عنوان آینده اروپا در زباله نهفته است از سیمکاس دنیل (۱۹۹۵) به اهمیت مسئولیت مدنی دفع زباله برای گروه اروپا و کشورهای عضو می‌پردازد (سیمکاس، ۱۹۹۵، ۵۴۳) و همچنین در مصوبه مسئولیت مدنی محیط‌زیست اتحادیه اروپا مصوب سال ۲۰۰۷ یک الگوی جامع و کاربردی از توجه به این عنصر در حفاظت محیط‌زیست ارائه شده که حائز اهمیت است؛ اما در نظام حقوقی ایران یکی از مهم‌ترین قوانین در این زمینه قانون مدیریت پسماندها (۱۳۸۳) است که دریافت خسارت از باب ضمان قهری در ماده ۱۹ آن تصریح شده است که بدین شرح است: در تمام جرایم ارتكابی مذکور، مرجع قضایی مرتکبین را علاوه بر پرداخت جریمه به نفع صندوق دولت، به پرداخت خسارت به اشخاص و یا جبران خسارت وارده بنا به درخواست دستگاه مسئول محکوم خواهد نمود و در

مقاله مسئولیت مدنی محیط‌زیست در قانون و رویه از احمد یوسفی صادقلو (۱۳۹۹) این نقد وارد شده است که علی‌رغم اینکه مسئولیت محض عامل مؤثر در حفاظت محیط‌زیست در کشورهای پیشرفته است؛ اما هنوز در حقوق ایران با تکیه بر رکن سنتی تقصیر، حکام دادگاه‌ها قسمت عمده‌ای از آسیب‌های زیست‌محیطی را بدون جبران رها می‌سازند. همچنین در مقاله چالش‌های حقوقی سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران محسن عبداللهی (۱۳۸۹)، نقیصه‌های حفاظت محیط‌زیست توسط سازمان محیط‌زیست را که ناشی از سکوت و انفعال متون حقوقی است را برمی‌شمارد. (عبداللهی، ۱۳۸۹، ۳) همچنین بارتکسیا مارتین در مقاله قانون اسپانیا در مورد مسئولیت برای آسیب‌های زیست‌محیطی به تشریح مسئولیت مدنی در حفاظت محیط‌زیست پرداخته است (Barrenetxea, 1997, ۱۱۵-۱۲۵) با این‌وجود مقاله‌ای که با نگاه تطبیقی به عامل مسئولیت مدنی در حفظ محیط‌زیست ایران بپردازد و از طرفی با شرح مصوبه مسئولیت مدنی محیط‌زیست اتحادیه اروپا یک الگوی عملی برای تدوین لوایح پیشنهادی و رفع کاستی‌های موجود ارائه دهد کم‌نظیر است. نوشتار پیشرو از نوع تحقیقات نظری است و روش آن، توصیفی-تحلیلی مبتنی بر تحلیل و کاوش اسناد کتابخانه‌ای است و رویکرد پژوهشی کیفی مبتنی بر متون حقوقی موجود است.

۱. تعریف مسئولیت مدنی زیست‌محیطی

مطابق مواد قانون مدنی و مسئولیت مدنی الزام به جبران خسارات ناشی از ضررهای خارج از قراردادها تا حد امکان از طریق اعاده به وضع سابق بر ورود ضرر با عنوان الزامات خارج از قرارداد تعریف شده است که در لسان مصطلح حقوقی با عنوان مسئولیت مدنی شناخته می‌شود. (یزدانیان، ۱۳۹۷، ۳۰) این جبران خسارات به‌عنوان یکی از عوامل حفاظت محیط‌زیست نیز می‌تواند مطرح شود که با بالابردن هزینه‌های ضرر زدن به محیط‌زیست از طریق الزام کردن مسئول ضرر به اعاده وضع سابق تا حد امکان هم جنبه پیشگیرانه دارد و هم در صورت ایجاد ضرر قابلیت ترمیم و اعاده محیط را می‌دهد. یا به عبارت دیگر مطابق مصوبه مسئولیت مدنی محیط‌زیست اتحادیه اروپا (۲۰۰۷) می‌توان آن را به پیشگیری و رفع آسیب‌های زیست‌محیطی از طریق الزام به اصل پرداخت هزینه توسط عاملین ایجاد آلاینده تعریف کرد (commission, 2007, 1) که این تعریف مسئولیت مدنی زیست‌محیطی در اثر تفاوت نظریه‌ها در خصوص علت الزام به جبران خسارت به انواع مختلفی تقسیم شده است که به شرح زیر است:

۱.۱. نظریه تقصیر

طبق این نظر فرد در صورت تقصیر یا خطا مسئول است. برابر مفاد مواد ۹۵۳، ۹۵۲، ۹۵۱ قانون مدنی که اشعار می‌دارد: «تقصیر اعم است از تفریط و تعدی»، «تفریط عبارت است از ترک عملی که به موجب قرارداد یا متعارف برای حفظ مال غیر لازم است» و «تعدی تجاوز نمودن از حدود اذن یا متعارف است نسبت به مال یا حق دیگری». تقصیر شامل تخلف از تعهد و التزام قانونی یا قراردادی و تجاوز شخص به حقوق شخص دیگر برخلاف متعارف است. به عبارت دیگر هرگاه شخصی در اعمال و رفتار خود جانب احتیاط را رعایت کرده یا از مقررات عدول نماید و از این رهگذر موجب زیان شخص یا اشخاص دیگر گردد، مسئول و مقصر شناخته می‌شود و باید نسبت به جبران زیان وارده اقرار نماید. در نظریه تقصیر اصل بر اثبات رابطه علیت توسط زیان‌دیده است. یعنی زیان‌دیده باید ثابت کند که زیان وارده در اثر عمل عامل زیان اتفاق افتاده و در مقابل عامل زیان نیز می‌تواند در جهت اثبات خلاف آن برآید. بدین معنی که عامل زیان تلاش خواهد کرد که ثابت کند زیان وارده در اثر خطای زیان‌دیده و یا قوه قاهره بوده است؛ بنابراین در نظریه تقصیر ارتکاب تقصیر و خطا شرط اصلی مسئولیت است (صفایی، ۱۳۹۵، ۱۰-۸۰)

۱.۲. نظریه خطا

برابر این نظریه ملاک مسئولیت مدنی، فعالیت است که ایجاد خطر می‌کند نه ارتکاب تقصیر. به عبارت دیگر هرکسی که در اثر فعالیت خود موجب بروز خطری می‌شود که به دیگری زیان وارد می‌کند، مسئول است و باید جبران خسارت کند. «مطابق نظریه خطر، مسئولیت مدنی مابه‌ازاء نفع و فایده و لذتی است که شخص از شیئی متعلق به خود یا از فعالیت خود می‌برد.

درواقع حقوق‌دانان و دادرسان بدون آنکه مفهوم تقصیر را نادیده بگیرند، به جستجوی قاعده جدیدی پرداختند که مبنای جبران زیان قرار گیرد و این قاعده را چنین بیان داشتند که خسارت باید به کسی نسبت داده شود که سبب وقوع آن گشته است. بر پایه این نظریه چنانچه در اثر عمل شخص یا اشخاص وابسته به او یا اشیاء تحت تصرف او خسارتی به دیگری وارد شود، عامل زیان مسئول به‌شمار می‌رود و باید از عهده جبران زیان واردشده برآید، مگر آنکه بتواند خلاف آن را ثابت کند. بر پایه نظریه خطر اصل بر مسئول بودن عامل زیان است و وی باید جبران خسارت زیان‌دیده را بنماید، مگر اینکه بتواند خلاف آن را اثبات کند. در این نظر زیان‌دیده فقط باید ورود خسارت و رابطه عاملیت عامل خسارت را ثابت کند. در پی توسعه فناوری و استفاده روزافزون از ماشین و دستگاه‌های صنعتی، نظریه خطر توسعه یافت و نظریه مطلق خطر پدید آمد. طبق این نظریه هرکس موجب زیان دیگری شود، مسئول بوده و ملزم به جبران خسارت است و مجاز به اثبات خلاف آن نیست، مگر در موارد فورس‌ماژور. این نظریه به‌دنبال حمایت کامل از زیان‌دیدگان است. (صفایی، ۱۳۹۵، ۱۰-۸۰)

۱.۳. نظریه تضمین حق

در دو نظریه تقصیر و خطر که قبل از این مطرح شده‌اند، مبنای مسئولیت مدنی عمل عامل زیان بوده و به آثار ناشی از آن توجه شده است؛ ولی نظریه دیگری مطرح شده که به حقوق زیان‌دیده و تضمین قانون‌گذار توجه دارد. این نظریه که «تضمین حق» نام‌گرفته توسط آقای «بوریس استارک» ارائه گردیده است. نظریه تضمین حق ضمن تفکیک حقوق مربوط به جسم و جان انسان از حقوق مادی و معنوی او، به‌دنبال اثبات برتری و رجحان حقوق مربوط به جسم و جان اوست و می‌گوید: «هرکس حق دارد در جامعه خود سالم و ایمن زندگی کند و حقوق او تضمین شود.» هیچ‌کس حق ندارد حقوق و سلامتی و ایمنی زندگی دیگران را به خطر اندازد. پس به‌محض اینکه حقی از بین رفت و زانی وارد شد، عامل زیان باید آن را جبران کند و همین الزام به جبران زیان، مسئولیت مدنی نامیده می‌شود. حسن بزرگ این نظریه آن است که به تضمین حقوق افراد زیان‌دیده و حمایت قانونی از آن توجه و تأکید دارد. درمجموع می‌توان گفت مبنای تشخیص مسئولیت مدنی، به عوامل اجتماعی - فرهنگی - اخلاقی و عرف و اصول مورد قبول هر جامعه بستگی دارد که با پیشرفت جوامع انسانی پیچیده‌تر می‌گردد. در چنین شرایطی است که بیمه می‌تواند بسیاری از کمبودها را در عرصه حمایت از حقوق افراد جامعه پوشش دهد. (صفایی، ۱۳۹۵، ۱۰-۸۰)

۱.۴. نظریه اقتصادی

حسب این نظریه مطابق موازنه قدیمی حق و تکلیف هر کس از حق استفاده از فعالیت اقتصادی برخوردار است باید به‌عنوان تکلیف ضررهایی هم که از فعالیت او منتشر می‌شود، پذیرا باشد، خواه تقصیر داشته باشد یا نه. (صفایی، ۱۳۹۵، ۱۰-۸۰)

۲. عوامل رجحان رویکرد مسئولیت مدنی بر سایر رویکردها: در اینجا ذکر این نکته ضروری است که درخصوص راه‌های حفاظت محیط‌زیست انواع رویکردهای نظری وجود دارد هر رشته و حتی زیر رشته‌ها به فراخور تخصص خود رویکردی مجزا و انحصاری را توصیه و ترویج می‌کند؛ اما به‌نظر دقیق‌تر آن شیوه عملکردی که برای مشکلات متعدد محیط‌زیست مناسب است نیز باید به فراخور مشکلات چندوجهی باشد که رسیدن به این نظریه نیازمند تلفیق و نگاه میان‌رشته‌ای به تمام رویکردها است؛ بنابراین ضمن اعتقاد نگارنده به‌ضرورت تلفیق رویکردها در روش حل این مسئله و دوری از انحصار علمی، آنچه ما در اینجا به‌عنوان اهرم مسئولیت مدنی در حفظ محیط‌زیست بدان می‌پردازیم را صرفاً به‌عنوان تکه‌ای مکمل از جورچین راه‌های حفاظتی تلقی می‌کنیم که نیازمند تبیین است تا در کنار سایر قطعات به کمال لازم برسد.

۲.۱. رویکرد حقوق عمومی

در مقایسه با رویکرد مسئولیت مدنی، رویکرد حقوق عمومی چون از راه واپایش و تنظیم‌گری با قوانین موضوعه (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۹۱، ۵۰) تمهیدات حفظ محیط‌زیست را فراهم می‌کند، در نتیجه باید در این رویکرد به تعداد مصادیق آسیب‌های محیط‌زیست

قانون وضع شود که اگر این فرض محال نباشد، در زمان مقتضی نمی‌توان آن‌ها را انجام داد؛ چون پیشرفت فناوری همواره یک گام از وضع قانون برای آن فناوری جلوتر است و در نتیجه میان وضع قانون با پدیده‌ای که به‌خاطر آن باید قانون وضع شود فترتی پدید می‌آید که غالباً آسیب‌های ایجاد شده در این فترت زمانی جبران‌ناپذیر است. برای مثال توجه به گرمایش حاصل از استخراج‌گرهای رمزارز که اثر گرمایشی فراوان در کره خاکی دارند، درحالی‌که هنوز در غالب مجلس‌ها تعریف درستی از این عملیات وجود ندارد، می‌تواند این موضوع را روشن کند در نتیجه عامل مسئولیت مدنی بدین خاطر که یک قاعده کلی قابل‌تطبيق بر تمام موارد آسیب‌زا هست دارای رجحان بر رویکرد حقوق عمومی صرف است.

۲.۲. رویکرد کیفری

در سابقه برخورد قانون با مسئله محیط‌زیست، آنچه تاکنون بیشتر مورد توجه قرار گرفته است، اعمال محدودیت و ممنوعیت و به‌تبع آن جرم‌انگاری بوده است. این قوانین کیفری محیط‌زیستی یا ناشی از قانون‌گذاری در درون کشور است و یا با عضویت کشور در برخی مجامع دارای اسناد بین‌الملل به‌صورت قانون داخلی تنفیذ شده‌اند. (قانون مدنی. ماده ۹) اما رویکرد کیفری صرف به محیط‌زیست چند ایراد عمده دارد:

۲.۲.۱. بزه‌کاران با کسب تجربه و آزمون و خطای موانع قانونی راه‌های فرار از موانع قوانین کیفری را پس از زمانی نه‌چندان دراز خواهند یافت، عاملی که به‌دلیل نقص و ابهام در قوانین و همچنین به‌دلیل فترت نسبتاً طولانی دوره وضع قانون توسط قانون‌گذار تا زمانی که مجدداً قانون اصلاح شود همواره سلامت محیط‌زیست را تهدید می‌کند.

۲.۲.۲. عامل کیفر و مجازات از طرفی برای اینکه دارای اثر پیشگیرانه است وضع می‌شود و از طرفی به مجازات و سزادهی بزه‌کار نظر دارد و هر چند برخی مکاتب کیفری در نظریه‌پردازی‌ها معتقد به عدالت ترمیمی هستند (گلدوزیان، ایرج، ۱۳۹۶، ۷۰) و همزمان با بزه‌کار به احوالات بزه‌دیده هم توجه می‌کنند؛ اما غالباً در عمل همان دو هدف اول محقق می‌شود و ترمیم و یا اعاده به وضع سابق برای محیط‌زیست یا بهبودی در وضعیت موجود رخ نمی‌دهد و وجود همین اشکال و خلاء گاهی موجب می‌شود که برخی قضات خوش‌فکر به‌جای مجازات اصلی به مجازات‌های جایگزین روی بیاورند یا اینکه از طریق مجازات‌های تکمیلی در پی ترمیم برآیند؛ یعنی به‌جای سزادهی مجرم قسمتی از تخریب طبیعت را توسط مجرم جبران کنند که هر چند ستودنی است؛ ولی عمومیت ندارد و از الگوی معینی نیز تبعیت نمی‌کند که در جای خود موجب می‌شود قسمت عمده‌ای از آسیب‌های محیط‌زیست بدون ترمیم رهاسازی شود.

۲.۲.۳. عامل مرور زمان که مسقط حق دادرسی و تعقیب است، توسط شورای نگهبان در امور مدنی پس از انقلاب غیرشرعی اعلام شد و موجب می‌شود مسئولیت مدنی در هر زمانی قابل‌مطالبه باشد؛ اما در قانون مجازات، مرور زمان همچنان در مواردی به قوت خود باقی است که در صورت عدم‌رعایت مواعد قانونی پیگیری مجازات مسکوت می‌ماند. (قانون مجازات اسلامی. ماده ۱۰۵)

۲.۲.۴. مصادیق آسیب به طبیعت بی‌شمار است؛ اما حسب اصل قانونی‌بودن جرایم و مجازات‌ها، فقط آسیب‌هایی که در قوانین کیفری دارای مجازات هستند، قابل‌تعقیب هستند (قانون مجازات اسلامی. ماده ۱۰) (قانون اساسی. اصل ۳۶) و این موجب رهاسازی بخشی از آسیب‌ها می‌شود که ناشی از جرم نیست؛ اما در تحقق مسئولیت مدنی وجود جرم شرط نیست و نفس ورود خسارت در صورت وجود ارکان مسئولیت مدنی موجب مسئولیت می‌شود.

۲.۲.۵. اصل سرزمینی بودن جرایم و مجازات‌ها نیز مانع رسیدگی به جرایم خارج مرزها علیه محیط‌زیست است.

۲.۲.۶. اصل شخصی بودن مجازات‌ها باعث می‌شود در اثر عوامل مانع مجازات و موارد منع تعقیب مجازات موقوف بماند درحالی‌که در بحث تبعات مدنی ماترک یا اموال مجرم فراری هم ضامن دین وی است. (الهام، ۱۳۹۵، ۱۰-۷۰)

پس به لحاظ اشکالات بالا و همچنین سایر اشکالات که به علت پرهیز از اطاله بیان نشدند متوجه می‌شویم که عامل مجازات به‌تنهایی نمی‌تواند مانع ورود خسارت شود یا اینکه در صورت وجود خسارات جبران مافات را به‌صورت مناسب انجام دهد که این مسئله ضرورت و اهمیت استفاده از مسئولیت مدنی را به عنوان عاملی مکمل در جبران و پیشگیری از آسیب‌ها به محیط زیست در

بردارد از طرفی بررسی جوامعی که پیش از ما و بیش از ما از این اهرم بهره جسته‌اند و نگاهی به تجارب منفی یا سازنده آن‌ها می‌تواند دور‌نمایی بهتر را برای ما مجسم کند که برای این منظور به‌علت کثرت مطالعات انجام شده از سوی محافل اروپایی (حسن، ۱۳۳۵، ۱۷) و نیز تجربه عملی آن‌ها اتحادیه اروپا را به‌عنوان مدل حقیقی این مقاله انتخاب کردیم.

۴. بررسی تطبیقی قوانین

در قوانین ایران مطابق مواد ۱ و ۱۲ مسئولیت مدنی قانون‌گذار قائل به نظریه تقصیر شده و از نظریه خطر یا مسئولیت محض صرف‌نظر کرده است. برای روشن‌شدن موضوع به قانون حفاظت محیط‌زیست ۱۳۵۳ به‌عنوان قانونی مادر توجه می‌کنیم تا مشخص شود. حتی مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر هم برای جبران خسارات وارده صراحتاً بیان نشده است و در مرحله مقررات‌گذاری اداری و اجرایی نیز به‌طور کامل این مهم محقق نشده است. در اینجا به یکی از مواد عمده این قانون یعنی ماده ۶ استناد می‌شود که در صدد بیان وظایف سازمان محیط‌زیست است:

ماده ۶- سازمان دارای وظایف و اختیارات زیر است:

- (الف) انجام دادن تحقیقات و بررسی‌های علمی و اقتصادی در زمینه حفاظت و بهبود و بهسازی محیط‌زیست و جلوگیری از آلودگی و برهم‌خوردن تعادل محیط‌زیست، از جمله موارد ذیل:
- (ب) پیشنهاد ضوابط به‌منظور مراقبت و جلوگیری از آلودگی آب، هوا، خاک، پخش فضولات اعم از زباله و مواد زائد کارخانجات و به‌طور کلی عواملی که مؤثر بر روی محیط می‌باشند.
- (ج) هرگونه اقدام مقتضی به‌منظور بهبود و بهسازی محیط‌زیست در حدود قوانین مملکتی با حفظ حقوق اشخاص.
- (د) تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزشی به‌منظور تنویر و هدایت افکار عمومی در زمینه حفظ و بهسازی محیط زیست.
- (و) برقراری هرگونه محدودیت و ممنوعیت موقتی زمانی - مکانی - نوعی و طریقی و کمی شکار و صید و اعلام آن طبق مقررات ماده ۴ قانون شکار و صید.

(ز) همکاری با سازمان‌های مشابه خارجی و بین‌المللی به‌منظور حفظ محیط‌زیست در حدود تعهدات متقابل.

اما به‌عنوان بخش دوم که به بررسی مصوبه مسئولیت مدنی زیست محیطی اروپا می‌پردازیم، باید خاطرنشان کرد در چهار دهه گذشته خصوصاً با تصویب اولین برنامه زیست محیطی در ۱۹۷۳، قوانین اروپا در این حوزه توسعه چشمگیری داشته است (Barboza, 1997, 5) تا آنجا که در سال ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا دستورالعملی را تحت عنوان مسئولیت محیط‌زیستی با ملاحظه پیشگیری و جبران آسیب‌ها پیشنهاد کرد که طبق دستورالعمل این سند می‌توان جدا از قواعد عام مسئولیت مدنی موارد خاصی را برای آسیب‌های زیست‌محیطی پیش‌بینی کرد، این پیشنهاد که می‌توانست یک اقدام هماهنگ قابل‌اجرا در سراسر جامعه اروپا ارائه دهد. در سال ۲۰۰۷ تحت عنوان مسئولیت مدنی زیست محیطی به اجرا درآمد که بر این مبنا است که عوامل ایجاد آلودگی و آسیب را ملزم می‌کند تا برای جبران خسارت به محیط‌زیست، جبران خسارت کنند که توضیح آن به شرح زیر است:

در ابتدا متعرض چند نکته مقدماتی در رابطه با این قانون می‌شویم که در فهم بهتر مواد آن ما را یاری می‌کند.

- دستورالعمل مسئولیت زیست محیطی به اختصار (ای.ال.دی) خوانده می‌شود. (Environmental Liability Directive, 2007)
 - ای.ال.دی مسئولیت کیفری یا مسئولیت خسارات سنتی قانون مدنی که تحت قوانین ملی قرار می‌گیرد (خسارت اموال، صدمات شخصی) را پوشش نمی‌دهد. یا مانع آن‌ها نمی‌شود و آن‌ها همچنان به‌قوت خود باقی هستند. البته در باب مسئولیت کیفری و مجازات نیز سند جداگانه‌ای با عنوان (دستورالعمل جرایم زیست محیطی) موجود است. (Environmental Crime Directive, 2008)
- از آنجایی که ای.ال.دی تلاشی در جهت تقنین است و با «صرف آسیب‌های زیست‌محیطی» سروکار دارد، نه کیفیت اندازه‌گیری و مسائل فنی و عملی این موارد بر اساس اختیارات و وظایف مقامات دولتی خواهد بود. یعنی مقامات میزان آسیب‌های زیست‌محیطی را با ملاحظات فنی و کمی تعیین و ارزیابی می‌کنند و همچنین با اقدامات پیشگیرانه یا اصلاحی که باید توسط عاملین ایجاد آسیب

- (یا تهدید آن) انجام شود موافقت می‌کنند. یا به عبارتی دقیق‌تر می‌شود گفت این دستورالعمل قانون به معنی خاص است و مقررات و سازکارهای اجرایی و اداری با مقامات ذی‌ربط است.
- این دستورالعمل از باب مبنای مسئولیت مدنی قائل به تفکیک است، یعنی برخی مشاغل معین که در ضمایم قانون Environmental Liability Directive ذکر شده، حسب فعالیت‌های پر ریسکی یا به عبارت خود قانون به سبب خطرات جدی که برای محیط‌زیست دارند، دارای مسئولیت محض و بدون تقصیر هستند و نیازی به اثبات رکن تقصیر در این میان نیست، اما سایر مشاغل که به‌طور معمول خطرات جدی ندارند، مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر دارند و به‌صورت پیش‌فرض محکوم نیستند مگر در محاکم مسئولیت آنان ثابت شود.

اکنون به شرح برخی مواد این قانون می‌پردازیم. (European Commission, 2007)

ماده یک این قانون بیانیه اهداف آن به شمار می‌رود که با عبارت پیشرو بیان شده، هدف از این دستورالعمل ایجاد چارچوبی برای مسئولیت زیست‌محیطی بر اساس اصل «پرداخت هزینه توسط عاملین ایجاد آلاینده» برای پیشگیری و رفع آسیب‌های زیست‌محیطی است.

ماده ۲ تعریف آسیب به محیط‌زیستی: «آسیب به معنای تغییر مضر قابل اندازه‌گیری در یک منبع طبیعی یا آسیب قابل اندازه‌گیری به سیستم خدماتی منبع طبیعی است که ممکن است به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم رخ دهد».

ماده ۴ در مواردی که به‌صورت قوه قاهره از مبحث مسئولیت خروج تخصصی دارند، شامل:

الف) درگیری مسلحانه، خصومت، جنگ داخلی یا شورش؛ ب) پدیده‌ای طبیعی با ویژگی استثنایی، اجتناب‌ناپذیر و مقاومت‌ناپذیر. اقدامات لازم برای جبران خسارت.

در ماده ۷: در صورتی که آسیب زیست‌محیطی رخ داده باشد، عامل خسارت باید بدون تأخیر، مقامات ذی‌صلاح را از تمام جنبه‌های مربوطه مطلع کند و اقدامات زیر را انجام دهد:

تمام اقدامات عملی برای کنترل فوری، مهار، حذف یا مدیریت آلاینده‌های مربوطه و یا سایر عوامل آسیب‌رسان به منظور محدودکردن یا جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی بیشتر، که در این قسمت علاوه‌بر مورد فوق ترتیب رسیدگی و نحوه تعامل عامل خسارت با مقامات و... شرح داده شده است.

اما نکته‌ای مهم که در اینجا هست، جنبه حداقلی این دستورالعمل برای کشورهای عضو است، به‌طوری که این دستورالعمل کف حمایتی از محیط‌زیست را بیان کرده، ولی مانع اعمال قوانین سختگیرانه‌تر توسط اعضا نیست که در ماده ۹ این‌طور بیان شده است: «این دستورالعمل به هیچ‌یک از مقررات ملی مربوط به تخصیص هزینه در موارد علیت ایجاد خسارت، به‌ویژه در مورد تقسیم مسئولیت بین تولیدکننده و استفاده‌کننده محصول، لطمه‌ای وارد نمی‌کند».

نکته منفی این دستورالعمل که در ماده ۱۰ بدان اشاره شده، مرور زمان ۵ ساله برای دریافت هزینه‌ها از عامل ضرر توسط مقامات صلاحیت‌دار است که همان‌طور که پیشتر در مقدمه گفتیم، نبود مرور زمان یکی از مزایای مسئولیت مدنی در ایران است.

اما اشخاص ذی‌نفعی که طبق ماده ۱۲ می‌توانند اقدام علیه این خسارات وارده را بخواهند اشخاص حقیقی یا حقوقی:

- ۱- متأثر یا احتمالاً تحت تأثیر آسیب‌های زیست محیطی.
- ۲- یا دارای علاقه کافی در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی.
- ۳- یا مدعی تضییع حق، در صورتی که قانون رویه دادرسی یک کشور این امر یعنی وجود واقعی تضییع حق را به‌عنوان پیش‌شرط ایجاد کند.

که این ذی‌نفعی افراد علاقه‌مند در طرح دعوای خسارت که از نکات نو و بسیار مهم این دستورالعمل است، به این صورت تفسیر می‌شود. برای این منظور هر سازمان غیردولتی که حفاظت از محیط‌زیست را ترویج می‌کند و هر الزامی را مطابق با قوانین ملی برآورده می‌کند، برای دارای نفع بودن کافی تلقی می‌شود که این راهکار در اصلاح ماده ۶۵ قانون آیین دادرسی کیفری ایران در سال

۹۴ نیز رعایت شده است.

همچنین برای پذیرش ادعای افراد در محاکم، باید درخواست شروع رسیدگی همراه با اطلاعات و داده‌های مستند مربوطه باشد که مشاهدات ارائه شده در رابطه با آسیب زیست‌محیطی موردنظر را پشتیبانی می‌کند. (پاتریس، ۱۴۰۰، ۲۰)

ماده ۱۶ به نوع رابطه این قانون با قوانین ملی کشورها از حیث شمول و حاکمیت می‌پردازد.

این دستورالعمل مانع از آن نمی‌شود که کشورهای عضو، مقررات سختگیرانه‌تری را در رابطه با پیشگیری و اصلاح آسیب‌های زیست‌محیطی، از جمله شناسایی فعالیت‌های اضافی یا الزامات پیشگیرانه و به‌وسیله اصلاح این دستورالعمل حفظ یا اتخاذ کنند. (Barrenetxea, 1997, 8) که بند اول این ماده همان‌طور که قبلاً هم گفتیم، ناظر به حمایتی‌بودن این قانون است که البته این جنبه مانع اعمال مقررات سختگیرانه‌تر نمی‌شود و برای مثال قانون کار ایران دارای چنین وجه حمایتی است که در هر حال نمی‌شود مزایای کمتری از این قانون برای کارگر قائل شد اما موارد بیشتر مجاز است.

در ضمیمه سوم این دستورالعمل (Environmental Liability Directive) مشاغلی بیان شده است که مسئولیت آن‌ها در آسیب‌های زیست‌محیطی مسئولیت محض است که به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- بهره‌برداری از تاسیسات پیشگیری و کنترل یکپارچه آلودگی.
- ۲- عملیات مدیریت پسماند، شامل جمع‌آوری، حمل‌ونقل، بازیافت و دفع زباله‌ها و پسماندهای خطرناک، از جمله نظارت بر این عملیات و مراقبت‌های بعدی از محل‌های دفع، مشروط به مجوز یا ثبت. (مسعود، ۱۴۰۱، ۳)
- ۳- کلیه تخلیه‌ها به آب‌های سطحی.
- ۴- برداشت و آبیگری آب مشروط به مجوز قبلی.
- ۵- ساخت، استفاده، ذخیره‌سازی، پردازش، پر کردن، رهاسازی در محیط و حمل‌ونقل در محل.
- ۶- حمل‌ونقل جاده‌ای، ریلی، آبراهه‌های داخلی، دریایی یا هوایی کالاهای خطرناک یا کالاهای آلاینده که به قصد خروج از بنادر حمل می‌شوند.
- ۷- بهره‌برداری از تاسیسات در رابطه با انتشار هر یک از مواد آلاینده فوق‌الذکر در هوا.
- ۸- هرگونه استفاده محدود، از جمله حمل‌ونقل، شامل میکروارگانیسم‌های اصلاح‌شده ژنتیکی.
- ۹- هرگونه انتشار عمدی در محیط‌زیست، حمل‌ونقل و عرضه موجودات اصلاح‌شده ژنتیکی در بازار.
- ۱۰- حمل‌ونقل فرامرزی زباله در داخل، به داخل یا خارج از اتحادیه اروپا.
- ۱۱- مدیریت پسماندهای استخراجی.
- ۱۲- بهره‌برداری از مکان‌های ذخیره‌سازی دی‌اکسید کربن.

نتیجه و پیشنهادها

در این مجال که به بررسی قانون مسئولیت مدنی زیست محیطی اتحادیه اروپا پرداختیم، سعی در ایجاد حس خلاء این نوع تقنین برای حفاظت محیط‌زیست کردیم که در کنار مسئولیت‌های جزایی و رویکرد حقوق عمومی بدان نیز پرداخته شود، چون همان‌طور که در مقدمه این بحث گفتیم، رویکرد جزایی و عمومی صرف نه‌تنها برای بازدارندگی کافی نیست، بلکه در صورت ایجاد خسارت، آسیب‌ها را بدون جبران رها می‌کند. در نتیجه استفاده از تجارب کشورهای دیگر که از این اهرم برای ترمیم محیط‌زیست خود بهره جسته‌اند، از جمله اتحادیه اروپا می‌تواند راهنمای خوبی برای قانون‌گذار ایران و دکترین‌های حقوقی باشد، مخصوصاً قسمت نوآوری تفکیک مبانی مسئولیت مدنی بر اساس نوع ریسک فعالیت‌ها برای محیط‌زیست به مسئولیت محض و مسئولیت مبتنی بر تقصیر که بسیار راهگشا است.

منابع

- ۱- الهام، غ. (۱۳۹۵). درآمدی بر حقوق جزای عمومی. تهران: میزان.
 - ۲- پاتریس، ژ. (۱۴۰۰). تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی. تهران: میزان.
 - ۳- حسن، ا. (۱۳۳۵). کلیات حقوق تطبیقی. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
 - ۴- حسن، ج. ت. (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی کالاها. نگاه معاصر، ۴.
 - ۵- دانش‌پژوه، م. (۱۳۹۴). مقدمه علم حقوق. تهران: سمت.
 - ۶- سیمکاس، د. (۱۹۹۵). آینده اروپا در زباله‌ها نهفته است. ترنسشنال لا، ۵۴۳.
 - ۷- صفایی، ح. (۱۳۹۵). مسئولیت مدنی الزامات خارج از قرارداد. تهران: سمت.
 - ۸- عبدالله، ر. (۱۳۸۸). بررسی معیارهای ویژه در طراحی نظام مسئولیت مدنی خسارات. تهران: خرسندی.
 - ۹- عبداللهی، م. (۱۳۸۹). چالش‌های حقوقی سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران. مجله علوم محیطی.
 - ۱۰- فریادی، م. (۱۳۹۸). انتخاب ابزارهای مقررات‌گذاری برای حفاظت محیط‌زیست. مجلس و راهبرد، ۵-۱.
 - ۱۱- قاسم، ز. (۱۳۸۹). توسعه مسئولیت بین‌المللی در پرتو حقوق بین‌الملل محیط‌زیست. مجله پژوهش‌های حقوقی، ۱۰.
 - ۱۲- قاضی شریعت پناهی، س. ا. (۱۳۹۱). بایسته‌های حقوق اساسی. تهران: میزان.
 - ۱۳- گلدوزیان، ایرج. (۱۳۹۶). بایسته‌های حقوق جزای عمومی. تهران: میزان.
 - ۱۴- مسعود، ف. (۱۴۰۱). شکل‌گیری اصل پیشگیری از تولید پسماند در تولید کالا در حقوق اتحادیه اروپا. مجله حقوقی بین‌المللی شماره ۶۶، دوره ۳۹، ۳.
 - ۱۵- هاشمی، س. م. (۱۳۹۵). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: میزان.
 - ۱۶- یزدانیان، ع. (۱۳۹۷). قواعد عمومی مسئولیت مدنی (جلد ۱). تهران: میزان.
 - ۱۷- یوسفی صادق‌لو، ا. (۱۳۹۹). مسئولیت مدنی محیط‌زیست در قانون و رویه قضاوت، ۲-۸.
- 1- Ammons, M. S. 1992. W(h)ither Goes the EC Proposed Directive on .boston college internatinal and comparative law ,5-7.
 - 2- Barboza, J. 1997. Harm to the Environment .3.
 - 3- Barrenetxea, O. M. 1997 .The Spanish Act on Liability for .Environmental Liability.
 - 4- commission, E. 2007. Environmental Liability Directive .commission, European.
 - Graham, T. 2001.